

УДК 340.12

Кафанова Ольга Володимирівна
асистент кафедри конституційного права
Східноукраїнського національного
університету ім. В. Даля

**ПРИРОДНЕ ПРАВО ЯК «ЕТИЧНО НАЛЕЖНЕ В ПРАВІ»
(ЗАГАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ НА ОСНОВІ НАУКОВИХ
ПОГЛЯДІВ Є.М. ТРУБЕЦЬКОГО)**

Дана стаття присвячена дослідженню філософсько-правових поглядів на природне право видатного представника державно-правової думки Євгена Миколайовича Трубецького (1863 - 1920), правознавця, філософа, публіциста.

Ключові слова: моральність, держава, людина, природне право, зовнішня свобода, суспільні відносини, етично належне в праві

Трансформація українського суспільства та пов'язаний з нею процес удосконалення державно-правових інститутів ставить перед вітчизняною правовою наукою завдання ґрунтовного дослідження основних теорій і концепцій, що лежать в основі розвитку і виникнення права. Однією з таких теорій, що викликає жвавий інтерес українських та зарубіжних науковців є теорія природного права. Не заважаючи на те що вона відома, розроблялася й удосконалювалася з найдавніших часів, теорія природного права й зараз викликає багато спорів серед спеціалістів. І це не дивно, тому що «... вона торкається глибинних основ загальної теорії й філософії права та стосується тих питань, які лежать на фундаментальному теоретико-методологічному рівні будь-яких юридичних досліджень, незалежно від того, в яку саме історичну епоху вони відбуваються». [1, 4]

Вагомий внесок у розв'язання фундаментальних проблем походження права, розуміння його генезису і специфіки, зв'язку з державою зробив і Є. М. Трубецький. Звертаючи увагу на теоретичній і практичній значимості порушених ним питань, філософ писав: «Від того як ми дивимось на історію та теорію права, залежить наше ставлення до оточуючої нас дійсності; від нашого розуміння цих проблем повністю залежить те, які вимоги ми взагалі можемо ставити перед правом, як саме ми розуміємо завдання та роль законодавця». [2, 328]

Підґрунтям філософської концепції права Є. М. Трубецького, яку можна охарактеризувати як «теорію природного права із змістом, що змінюється» [3, 6] стали релігійно-етичні погляди філософа. Він запропонував нову інтерпретацію природного права, яка не визнає вічних і незмінних основоположних начал в праві. Їх перелік і об'єм обмежуються тільки конкретними історичними рамками.

Така пластичність надає наступним поколінням науковців і практиків можливість подальшого його розвитку й удосконалення відповідно до потреб суспільства. Поряд з цим, філософ не виключає й пошуку вічних і стабільних основ(елементів природного права), які необхідні для вдосконалення та оновлення позитивного права чим, на думку Трубецького, забезпечується і підтримується постійна ефективність його дії. «Якщо старе і нове розуміння філософії природного права розходяться в повноті колись висунутого правового ідеалу, то вони сходяться [4, 29] Це: рівність, справедливість, свобода, толерантність, розумний компроміс тощо.

Є. М. Трубецької розглядав природне право як систему принципів, що знаходяться в постійній трансформації та удосконаленні. Цей рух до божественного ідеалу невпинний, як і розвиток людської цивілізації. Тому, природне право не може бути незмінним, раз і на завжди даним: в різні історичні епохи, як етична складова позитивного, воно може породжувати правові встановлення, іноді, навіть протилежного характеру. Разом з тим, спрямовуючи розвиток позитивного права, природне не ставить його у жорсткі рамки імперативних вимог. Коментуючи це положення своєї теорії Трубецької пише: «Природне право... наказує, щоб кожна окрема особа користувалася зовнішньою свободою в тих межах, в яких це потребується добром. Вимога ця може бути сформульована ще і таким чином: окремій особі повинен бути наданий максимум зовнішньої свободи, сумісної з благом суспільства як цілого. Право завжди повинно проявлятися як сила, що звільняє: по-перше, воно завжди повинне служити цілям добра; по-друге, його завдання полягає в тому, щоб встановити деяку гармонію між зовнішньою свободою індивіда і благом суспільства як цілого. Очевидно, що ця гармонія не може виражатися у формулі нерухомого і одноманітного законодавства: той максимум зовнішньої свободи людини, який потрібний благом суспільства як цілого, не є величина постійна, а величина рухома, безперервно змінна залежно від нескінченно різноманітних умов дійсності». [2, 323]

Таким чином, природне право в концепції Трубецького постає у вигляді рухомої системи принципів, що з'єднує позитивне право з ідеалом добра. Така мінливість, у свою чергу, характерна і для ідеалу добра. Адже, як ми вже зазначали, для кожної історичної епохи, для кожного народу він має своє визначення та зміст.

Будь-яка нація незалежно від рівня її розвитку перманентно стикається з проблемою фіксації в позитивному праві відповідного ступеня свободи. Рівень останньої визначається на підставі ідеалу добра, який прийнятий і відповідає інтересам суспільства і його членів. Розв'язати згадану вище проблему і допомагає природне право. Є. М. Трубецької, аналізуючи роль природного права у цьому процесі, пише: «Природне право взагалі не містить в собі ніяких раз і назавжди даних, незмінних юридичних норм; воно не є кодексом вічних заповідей, а сукупність етичних і разом з тим правових вимог, різних для кожної нації і епохи. Як синонім етично належного в праві, він не виражається у вигляді

яких-небудь загальних, для всіх обов'язкових законодавчих шаблонів. Для кожного народу і в кожному дану епоху воно уособлює собою особливе специфічне завдання, особливу сукупність конкретних обов'язків. У цьому полягає виправдання права позитивного». [6, 326] Разом з тим вчений добре усвідомлював, що з таких обставин природне право в цілому, або його окремі положення можуть викликати сумніви та суперечки в суспільстві. «Область етично належного в праві, - пише Трубецької, - виявляється спірною і окремі особи можуть мати про неї неоднакові уявлення; тому якщо б окремим особам була надана свобода жити і діяти відповідно до свого суб'єктивного розуміння права, то всяке конкретне право було б предметом безкінечних спорів і замість правового порядку в людських відносинах царював суцільне свавілля і анархія, тобто стан, протилежний праву». [2, 326] За таких обставин, на думку вченого, цілком виправданим є існування зовнішнього авторитету (влади) уповноваженого вирішувати ці спори та встановлювати норми права загальнообов'язкові для усіх членів суспільства. Проте, Трубецької одразу ж попереджує, що таким авторитетом з точки зору громадського права, може бути тільки такий, який слугує загальному благу і є «найбільш придатним знаряддям для здійснення правди в суспільних відносинах». [2, 326]

Разом з тим, закономірно виникає питання, яким саме повинно бути право щоб його можна було визнати прогресивним і таким, що сприяє розвитку суспільства, адже критерії визначення справедливості, етично належного, як ми вже зазначали вище, мають історично обумовлений характер та доволі суттєво відрізняються у різних народів? Відповідь на нього ми знайдемо в концепції природного права Є. М. Трубецького: «Якщо право не відповідає добру і правді, то для нас виникає категорична вимога – усунути таку невідповідність». [5, 307] Далі він уточнює цей імператив: «... як ми знаємо, діюче право далеко не завжди відповідає вимогам добра и нерідко знаходиться у повному протиріччі з ним. В цих випадках природне право звучить як поклик до удосконалення. Воно відіграє роль рухомого начала в історії, є необхідною умовою усякого прогресу, розвитку в праві». [5, 321] Разом з тим, як зазначає філософ, «всякий прогрес позитивного права обумовлений критичним відношенням до нього, а така критика можлива тільки на ґрунті правового ідеалу» [5, 320] яким і є природне право.

Проте, останнє, теж не є системою незмінних приписів. Звідси постає й інша (похідна) проблема: визначення критеріїв розвитку природного права, як «правового ідеалу». Її розв'язання знаходимо в релігійно-філософських поглядах Є. М. Трубецького та заснованій на них правовій теорії. На думку філософа, у якості таких еталонів за якими необхідно звіряти розвиток природного права є людська свобода і рівність. Розкриваючи їх зміст Трубецької зауважує, що справжня свобода людини може бути досягнута через пізнання істини або Божого одкровення. В його трактовці, істина не звичайна філософська категорія, як її розуміють більшість вчених, не концепція і не доктрина. Істина це та нездоланна сила, прийнявши яку людина наближується до Бога. Але шлях її

пізнання важкий і тернистий. «Шлях, який веде людину до повноти життя, до Бога є шлях найбільшої скорботи – хресний шлях». [6, 82] У кожного свій путь, але мета його спільна для усіх – втілення ідеалу Боголюдства. Воно стане можливим тільки тоді, коли поведінка людини буде відповідати її внутрішнім переконанням, коли основою для її дій і думок будуть моральні настанови Спасителя. Тільки за таких умов - гармонічного поєднання духовного і матеріального, за глибоким переконанням Є. М. Трубецького, людина прийде до сприйняття свободи як усвідомленої необхідності. Саме процес її поступового звільнення і є тим шляхом за яким повинно розвиватися природне право. Адже причини людської несвободи мають, як зовнішній, так і внутрішній характер. Усунення яких і є головним завданням права.

Людина – єдине Боже створіння наділене свободою волі. Цілком знаходячись у власті Божого промислу, вона, разом з тим, має право вільного вибору. На думку Є. М. Трубецького його результатом і повинно стати прагнення наблизитися до Творця. Якщо цей вибір зроблено свідомо, людина неодмінно прийде до Нього. Філософ впевнений, що за таких умов для індивіду стануть не потрібними обмеження у вигляді законів. Така функція держави стане просто зайвою, адже подібна людина буде діяти у відповідності зі своїм внутрішнім високодуховним переконанням. Її природною потребою стане побудова відносин за Божими заповідями і з іншими членами суспільства. У свою чергу це допоможе людині подолати внутрішні проблеми, які найчастіше є результатом неадекватного сприйняття зовнішньої необхідності. Так, долаючи перешкоди на шляху і поступово піднімаючись над ними вона набуває істинну свободу та стає справжнім господарем життя. Це стан особистості коли вона набуває реальну можливість шляхом свідомого вибору поведінки і діяльності спрямовувати буття у завданому напрямі. Свобода для неї перетворюється в усвідомлену необхідність.

Зазначений процес розгортання свободи, за Є. М. Трубецьким буде супроводжуватися прямо протилежним щодо зовнішньої необхідності, яка у кінцевому рахунку зійде нанівець. Адже за таких умов, коли етичні настанови стають органічним елементом людської свідомості формуючи її світосприйняття, думки та поведінку зовнішня необхідність поступово заміщується внутрішньою. Цей процес безпосередньо вплине та визначить подальшу долю юридичних норм. Ті з них, що будуть суперечити суті природного права як етичного компоненту позитивного, припинять існування. Співпадаючи, поступово втратять свою регулятивну функцію. Тому, що в досконалому суспільстві побудованому за законами божественної гармонії немає необхідності у їхньому забезпеченні державою. Разом з тим, аналізуючи оточуючу дійсність з її численними вадами та несправедливістю, філософ добре усвідомлював усю складність поставленої цілі. Отже, її досягнення буде важким і тривалим процесом.

Поряд із свободою ще однією засадою, яка забезпечує розвиток природного права є рівність. Реалізація цього критерію, на думку Є. М. Трубецького

найтіснішим чином пов'язана із свободою людини і знаходиться у прямій залежності від багатьох факторів, які мають як внутрішню так і зовнішню природу, і відповідно, об'єктивний і суб'єктивний характер. Ці перешкоди «... можуть походити від зовнішньої природи, від інших осіб і, нарешті, від нас самих, від недосконалості наших сил розумових і фізичних». [2, 323] Усі люди від народження різні, мають відмінні можливості, що призводить до їхньої нерівності. Підґрунтям останньої можуть бути економічні, фізичні, інтелектуальні та ін. причини. Зрозуміло, що не можна правом вилікувати інваліда, але в юридичному сенсі його цілком можливо зрівняти зі здоровою людиною, надавши таким чином можливість не тільки для захисту своїх прав, а й реалізації його потенціалу на благо суспільства. «Надаючи окремій особі відому сферу зовнішньої свободи, - пише філософ, - право перш за все огорожує її проти усяких можливих посягань з боку інших осіб. Воно огорожує проти замахів з боку ближнього на наше життя, нашу власність, усі ті взагалі цілі особи, які не суперечать цілям суспільства як цілого». [7, 323] Саме в цьому напрямі, поступово розширюючи сферу свого застосування та охоплюючи собою усе більшу кількість людей за переконанням Є. М. Трубецького і повинно розвиватися природне право.

Крім фізичної, таким самим чином можна подолати і соціальну, інтелектуальну та культурну нерівність людей. Право повинно створювати можливості для повноцінного розвитку людини незалежно від походження, природних можливостей і соціального середовища в якій вона знаходиться. Ще раз підкреслимо, що згадані вище заходи охоплюючи усе суспільство надають його членам рівні юридичні можливості. При чому, особливу увагу необхідно приділити найменш захищеним верствам: слабким, немічним, хворим та ін.

У наш час, наведені вище теоретичні висновки Є. М. Трубецького знайшли своє втілення у праві демократичних держав, однією з головних рис якого є спрямованість на забезпечення соціального миру між різними соціальними спільнотами. Досягнення цієї мети відбувається шляхом розширення сфери правових гарантій та соціальної захищеності людини.

Таким чином, погляди Є. М. Трубецького на природне право як етично належне вправі мають як теоретичне, так і прикладне значення для сучасної юридичної науки та практики. Його теорія, яка ґрунтується на релігійно-етичних концептуальних засадах, характеризує природне право, як рухому складову позитивного права, зміст якої знаходиться у прямій залежності від певних історичних умов. Філософ констатує, що критеріями прогресивного розвитку природного права є свобода і рівність, але й вони зазнають постійної трансформації відповідно до умов місця і часу, країни і епохи й у кожного народу мають свої неповторні особливості. Разом з тим, не зважаючи на таку мінливість, Є. М. Трубецької визначає константу, тобто ту закономірність або ті фундаментальні, незмінні напрями за якими, незалежно від будь яких внутрішніх та зовнішніх факторів, суб'єктивних і об'єктивних обставин розвивається природне право. Спираючись на них, як на своєрідний орієнтир можна давати

оцінку стану розвитку природного права у будь-яку історичну епоху. Тому, що не зважаючи на поліваріантність теоретичних підходів до природного права у різних народів і в різні часи, суть цього поняття залишається незмінною, як незмінною залишається суть людини. [2, 601-609]

Зневага до природного права, не застосування його у якості етичного критерію позитивного права, на думку вченого, позбавить останнє перспектив розвитку та у кінцевому рахунку підтримки суспільством. Тому, філософ наголошує на його збереженні й подальшому удосконаленні та вивченні. Є. М. Трубецькой впевнений, що природне право допоможе давати позитивному вірну оцінку та спрямовувати його у необхідне русло. [16, 327] Разом з тим, саме «визнання природного права примушує нас критично відноситися до всього існуючого історично, розглядати всяку норму позитивного права з точки зору можливих покращень і оцінювати право з точки зору правди» [2, 327] і справедливості.

Підняті на початку ХХ ст.. Є. М. Трубецьким у «Лекціях з енциклопедії права» проблеми, які торкаються визначення суті права на основі природно-правової концепції знайшли свій подальший розвиток в працях сучасних теоретиків і філософів права: Р. Двіркина, Же. Марітена, Дж. Роулза, Л. Фулера, Д. Фінніса та ін. Оригінальний підхід до визначення суті права запропонований Є. М. Трубецьким розширює горизонти юридичної науки та філософії права. Не відкидаючи ряду їх важливих досягнень, філософ ставить питання про неминущу цінність «етично належного» в праві, адже в основі позитивного права повинна бути його неодмінна складова – природне право. Завдяки цьому, пропущені через призму сучасності ідеї природного права знайшли своє втілення конституційно проголошених і закріплених ідеях державного розвитку країн, що обрали шлях демократичної перебудови суспільства.

Література:

1. Прокопов Д. Є. Розвиток теорії природного права у вітчизняній і російській правовій думці (середина ХІХ – початок ХХ ст.) : моногр. / Д. Є. Прокопов. – К. : Логос, 2011. – 411 с.
2. Трубецкой Е. Н. Труды по философии права / Е. Н. Трубецкой. – СПб. : Изд-во РХГИ, 2001. – 543 с.
3. См.: Вернадский Г.Г. Евгений Николаевич Трубецкой // Трубецкой Є.М. Энциклопедия права. / Вступ, ст. Г.Г. Вернадского. – СПб.: Лань, 1999. – С. 6.
4. См.: Папірна А.В. Основні етапи розвитку теорії природного права // Науковий вісник Дніпропетровського юрид. ін-ту внутр. справ України. – 2000. – № 3. – С. 29
5. Трубецкой Е. Н. Лекции по энциклопедии права // Его же. Труды по философии права / Вступ, ст., сост. и примеч. И.И. Евлампиева. – СПб.: Изд-во РХГИ, 2001. – 576 с.
6. Трубецкой Е. Н. Избранное. – М., 1995. – 480 с.

7. Нерсесянц В.С. Философия права: Учебник для вузов. – М: Изд. группа НОРМА – ИНФРА-М, 1999. – 652 с.

Кафанова О.В. Естественное право как «этично должное в праве» (обще-теоретический анализ на основе научных взглядов Е.Н. Трубецкого). – Статья.

Даная статья посвящена исследованию философско-правовых взглядов на естественное право выдающегося представителя государственно-правовой мысли Евгения Николаевича Трубецкого (1863 - 1920), правоведа, философа, публициста.

Ключевые слова: нравственность, государство, человек, естественное право, внешняя свобода, общественные отношения, этично должное в праве

Kafanova O. The Absolute law as "etic due in a right" (general-theoretical analysis on the basis of scientific looks of E. N. Trubetskoy). – Article.

This article is devoted to the study of social and political activities and views of the prominent representative of the state and legal idea Eugen Nikolayevich Trubetskoy (1863 - 1920), jurist, philosopher, publicist.

.Keywords: morality, state, man, absolute law, external freedom, public relations, ethic due in a right